

دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

موضوع

بررسی حجیت اسناد کتبی در فقه و حقوق موضوعه

استاد راهنما

جناب آقای دکتر حسین ناصری مقدم

استاد مشاور

جناب آقای دکتر سید محمد تقی قبولی در افشان

محقق

مرتضی عامل

تابستان ۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

همچنین این اثر نه به سبب ارزش و اندازه، بلکه به بهانه‌ی عرض ارادت
تقدیم می شود به:

خاک پای ام ایها: حضرت فاطمه زهرا (س)

غبار آستان عالم آل محمد: امام رضا (ع)

نسیم کوی منتظر منصور: امام زمان (عج)

و به همه ی کسانی که دوستشان دارم

قال الرضا (ع): «من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق»

بحارالانوار، ج ۶۸، ص ۴۴، حدیث ۴۷.

سپاس خداوند مهربان را که با دست توانای خود به من نیرو داد تا همچون جویی، جویای علم، از فراز و نشیب ها گذر کنم و از مشاهداتم توشه ای هر چند اندک ولی باارزش برای خود بردارم.

اینک که به یاری خدای بزرگ و بویژه توجهات حضرت ولی عصر (عج) این فصل از زندگی ام به پایان رسید بر خود لازم می دانم که سپاس خالصانه ام را تقدیم نمایم به کسانی که به من آموختند آنچه را که نمی دانستم عزیزانی که تدوین این نوشتار را وامدار راهنمایی آنها هستم .

تدوین این پایان نامه فرصت ارزشمندی بود تا بیش از پیش از راهنمایی های دلسوزانه ی استاد ارجمند جناب آقای دکتر ناصری مقدم بهره مند گردم که در دشواری های مسیر با تجربیات ارزشمند و ارزنده شان یاریم فرمودند. همچنین از استاد ارجمند جناب آقای دکتر قبولی درافشان که، زحمت مشاوره بنده را برعهده داشتند و با مشاوره های دقیق خود در پیمودن این راه یاری نمودند تشکر و قدردانی می نمایم.

همچنین از تمامی اساتید گرامی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی که آموزه های آنها راهگشای مباحث علمی، اخلاقی و... من بوده و خواهد بود، تشکر و مراتب سپاسگزاری خود را تقدیم می دارم.

در پایان بر خود لازم می دانم از دوستانی که در تمام عرصه ها مرا یاری نمودند تشکر کنم دوستانی که در دوران دانشجویی همراهی و همیاری شان همیشه نشاط بود و امید، آنان که آفتاب خوبی هایشان هرگز غروب نخواهد کرد و باران خاطراتشان طراوت حضور را برای همیشه برایم تداعی خواهد نمود.

و همچنین لازم می دانم از کارکنان محترم کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی و کتابخانه آستان قدس رضوی و عزیزانی که زحمت تایپ و آماده سازی را بر خود هموار کردند تشکر کنم.

«وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا يَٰأَهٗ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِنَّمَا يُبَلِّغُنَّ عِنْدَكَ ٱلْكَبِيرَ
أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا ٱفًّا وَلَا تَنْهَرَهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ۝»

اسراء ۲۳.

تقدیم به پدر مادرم

دو وجود مقدس و گرانبها، دو فرشته در لباس انسان، دو قصیده ی بلند زندگی و ستاره‌های درخشانی که وجودم برایشان همه رنج بود و وجودشان برایم همه مهر، توانشان رفت تا به توانایی برسم مویشان سپید گشت تا رویم سپید بماند، آنان که فروغ نگاهشان، گرمی کلامشان و روشنایی رویشان، سرمایه های جاودانه‌ی زندگی من است، آنان که راستی قامت در شکستگی قامتشان تجلی یافت و به خاطر آرزوهایم از آرزوهایشان گذشتند، آسمان دستهایشان را سایه بان تنهایی من و گامهای استوارشان را راهنمای من به سرزمین طلایی امید قرار دادند، آنان که همواره در امر تحصیل با صبر و حوصله، حامی و پشتیبان من و با امیدواری و نیک اندیشی مشوق من در دستیابی به اهدافم بودند و تمام موفقیت‌های زندگی‌ام را وامدار آنها هستم، پدرم آن وجود مقدسی که سرشار از محبت برای سعادت و خوشبختی من بود و درس صلابت و پشتکار و گذشت را به من آموخت و همیشه مشوق من در ادامه تلاشم بود و مادرم که صبوی چشم بیدارش، حکایتی از ایثار و عاطفه است و فروغ هستی‌اش گرمی بخش و راهنمای زندگی‌ام، آرامش حیات و جلوه‌های امید بخش زندگی‌ام معلول فداکاری‌ها و محبت‌های بی دریغ اوست. پدر و مادری که بزرگترین افتخارم این است که فرزندشان هستم و از صمیم جان در برابر وجود گرامیشان زانوی ادب بر زمین می‌زنم و با قلبی مملو از عشق، محبت و خضوع بر دستانشان بوسه می‌زنم و به خاطر این دو گنج پیوسته پیشانی شکرگزاری بر خاک خواهم داشت.

در پایان لازم می‌دانم از برادران مهربان و عزیزم، رضا، محسن، ابوالقاسم و حسین که همیشه پشتیبانم بودند سپاسگزاری نمایم.

فهرست مطالب

۲	مقدمه
۲	تعریف مسأله و تبیین موضوع
۴	ضرورت و اهداف تحقیق
۴	پرسش‌های اساسی تحقیق
۴	فرضیه‌های تحقیق
۵	پیشینه تحقیق
۶	روش تحقیق
۸	فصل اول: کلیات
۸	مبحث اول: واژگان شناسی
۸	گفتار اول: سند در لغت
۱۰	گفتار دوم: سند در اصطلاح حقوق
۱۲	مبحث دوم: عناصر سند در حقوق
۱۲	گفتار اول: نوشته بودن سند
۱۴	گفتار دوم: قابلیت استناد سند
۱۵	گفتار سوم: امضا
۱۶	مبحث سوم: پیشینه سند
۱۶	گفتار اول: سند در ایران باستان
۱۹	گفتار دوم: سند در تمدن عیلام
۱۹	گفتار سوم: سند در مصر باستان
۲۰	گفتار چهارم: سند در امپراتوری بیزانس (روم شرقی)
۲۰	گفتار پنجم: سند در میان عرب جاهلی
۲۱	گفتار ششم: سند در نهج البلاغه

۲۴	فصل دوم:.....
۲۴	سند در حقوق ایران .....
۲۶	فصل دوم : سند در حقوق ایران.....
۲۶	مبحث اول: انواع سند.....
۲۷	گفتار اول : سند رسمی .....
۲۸	بند اول : شرایط سند رسمی .....
۲۸	أ - تنظیم سند به وسیله‌ی مأمور رسمی .....
۳۱	ب - صلاحیت مأمور رسمی.....
۳۲	ج - رعایت مقررات قانونی در تنظیم سند .....
۳۷	بند دوم : اقسام سند رسمی.....
۳۹	بند سوم : اعتبار اسناد رسمی .....
۴۲	گفتار دوم : سند عادی.....
۴۴	بند اول : اقسام اسناد عادی.....
۴۸	بند دوم : اعتبار سند عادی.....
۵۰	گفتار سوم: تفاوت اسناد رسمی و اسناد عادی:.....
۵۱	مبحث دوم: دفاع در مقابل تعرض به اسناد.....
۵۱	گفتار اول: انکار.....
۵۲	گفتار دوم: تردید.....
۵۳	گفتار سوم: ادعای جعل.....
۵۵	گفتار چهارم: تفاوت ادعای جعل با انکار و تردید.....
۵۷	مبحث سوم: اعتبار سند خارجی در ایران.....
۶۱	فصل سوم : ادله‌ی اثبات دعوی.....
۶۱	مبحث اول: واژگان شناسی دلیل.....

۶۲	مبحث دوم : اقسام دلیل
۶۲	گفتار اول : اقسام دلیل در اصول
۶۳	مبحث سوم : دلیل در حقوق
۶۵	گفتار اول : اقسام دلیل در حقوق
۶۷	مبحث چهارم: ادله اثبات دعوی
۷۸	مبحث پنجم: موضوعیت و طریقت ادله‌ی اثبات دعوی
۷۹	گفتار اول : موضوعیت داشتن ادله‌ی اثبات دعوی
۸۰	گفتار دوم : طریقت داشتن ادله‌ی اثبات دعوی
۸۵	ج: دلیل چهارم قائلان به موضوعیت داشتن ادله‌ی اثبات دعوی:
۸۷	گفتار چهارم: بررسی ادله قائلان به طریقت ادله اثبات دعوی
۹۹	فصل چهارم : اعتبار سند در فقه
۹۹	مبحث اول: اهمیت اراده
۱۰۰	گفتار اول: تعریف اراده
۱۰۲	گفتار دوم : تجزیه اراده
۱۰۷	مبحث دوم : ماهیت انشا
۱۱۱	مبحث سوم: انشا به وسیله نوشته در فقه
۱۱۲	گفتار اول: عدم جواز مطلق انشا به وسیله‌ی نوشته
۱۱۴	گفتار دوم : افاده اباحه‌ی تصرف توسط نوشته
۱۱۴	گفتار سوم : حجیت نوشته در پاره‌ای از ابواب فقهی
۱۱۵	گفتار چهارم: جواز حجیت نوشته در صورت ناتوانی از سخن گفتن
۱۱۶	گفتار پنجم: حجیت مطلق انشا توسط نوشته
۱۱۹	مبحث چهارم: نقد و بررسی ادله‌ی حجیت و عدم حجیت نوشته
۱۲۰	گفتار اول: واکاوی ادله‌ی عدم حجیت نوشته

۱۲۴	گفتار دوم: واکاوی ادله‌ی حجیت نوشته
۱۳۶	مبحث پنجم: بررسی جایگاه حجیت نوشته در ابواب فقه مذاهب اسلامی
۱۳۶	گفتار اول: عقود
۱۴۲	گفتار دوم: ایقاعات
۱۵۳	گفتار سوم: قضا
۱۶۰	فصل پنجم: اعتبار اسناد الکترونیکی
۱۶۰	مبحث اول: مفهوم سند الکترونیکی
۱۶۲	گفتار اول: انواع سند الکترونیکی
۱۶۳	مبحث دوم: امضای الکترونیکی
۱۶۴	گفتار اول: انواع امضای الکترونیک
۱۷۰	گفتار دوم: اعتبار امضای الکترونیکی
۱۷۴	نتیجه‌گیری
۱۷۹	کتابنامه فارسی
۱۸۳	کتابنامه عربی
۱۹۶	چکیده انگلیسی

مقدمه

مقدمه

تعریف مسأله و تبیین موضوع

شناخت جایگاه نوشته و میزان اعتبار آن، از جمله موضوعاتی است که همواره ذهن فقه‌پژوهان و حقوقدانان را به خود معطوف کرده است. با توجه به کاربردهای فراوانی که به ویژه امروزه برای سند تصوّر می‌شود پژوهش در خصوص بحث سند و نوشته و جایگاه حجیت آن در فقه و حقوق از اهمیت بسزایی برخوردار است. در آغاز، به جهت تعریف و تبیین مسأله، مفردات پژوهش مورد شناسایی قرار می‌گیرد.

سند :

سند در اصل خود به معنای تکیه دادن به دیوار یا غیر آن است ولی در عرف عام، هر چیزی است که از ویژگی قابلیت اثبات برخوردار باشد. از همین رهگذر، سند در علوم انسانی مانند تاریخ و جامعه‌شناسی و نیز در دیرینه‌شناسی هر علمی، کاربرد ویژه و مؤثری دارد.

سند در حقوق، چیزی است که افراد حقیقی و حقوقی، بخش خصوصی و دولتی در ثبت تعاملات و روابط حقوقی خود بدان اعتماد می‌کنند و آن را به عنوان مدرک و دلیل به کار می‌بندند و قانون نیز به آن، حجیت و اعتبار بخشیده است.

کتبی:

کتابت در لغت به معنای نوشتن و نگاشتن است و کتبی یعنی چیزی که نوشته شده است، نوشته به هر علامت یا خطی گفته می‌شود که بر روی سطحی نمایان باشد؛ ممکن است نوشته‌ی مزبور به صورت رمز باشد و ممکن است بر روی کاغذ، پوست حیوانات، الواح سنگی، سنگ، صفحه‌ی فلزی یا به صورت اسناد الکترونیکی و یا روی هر چیز دیگری نوشته یا حک شده باشد.

نوشته ممکن است به صورت برجسته یا فرورفته در سطح و یا هم سطح آن باشد و یا در حالتی باشد که با چشم غیر مسلح قابل دیدن نباشد و به وسیله‌ی عملیاتی، خطوط نامرئی، مرئی گردد. البته آنچه معمول و متعارف است، نوشته‌هایی است که به خط رایج زمان و بر روی کاغذ نگارش می‌گردند و هر چند این امر به معنای نفی سایر انواع سند و نوشته‌ای که ممکن است یافت شود، نیست.

سند کتبی:

هر گونه نوشته است که صلاحیت کاربرد در ثبت اعمال یا وقایع حقوقی را داشته باشد، اعم از اینکه حجیت و اعتبار آن از سوی شارع و قانونگذار، معلوم و قطعی باشد یا نیازمند استدلال باشد. گرچه در قرآن و سنت به تنظیم سند کتبی برای تثبیت و تسجیل تعهدات دستور داده شده است ولی فقیهان هنگام بحث از ادله‌ی اثبات دعوی نامی از آن نبرده‌اند و در سایر بحث‌های فقهی نیز تعریفی از سند به دست نداده‌اند و این در حالی است که امکان به کارگیری اسناد رسمی در آن دوران وجود داشته و حتی بدان اشاره کرده‌اند، اما هنگام بحث در باره‌ی اعتبار آن، به صورت مطلق جایگاهی اصیل برای آن در نظر نگرفته‌اند و تنها در صورت ضرورت، رأی به روایی نوشته داده‌اند.

البته، شایان ذکر است که با واکاوی متون فقهی و روایی، سند گاه به عنوان دلیلی معتبر و قابل اعتماد مورد نظر بوده، چنانکه در ابواب فقهی مربوط به عقود و ایقاعات، قضا و شهادت از آن بحث کرده و ایجاب و قبول بسیاری از عقود و برخی از ایقاعات را به وسیله‌ی نوشته، محقق ارزیابی کرده‌اند.

کاوش اصلی در این پایان نامه به دست دادن معنای دقیق و جامعی از سند و احراز میزان و دامنه‌ی حجیت و اعتبار آن در حوزه‌ی احکام شرعی و اعمال و وقایع حقوقی و نیز سنجش آن با دیگر اشکال سند است.

ضرورت و اهداف تحقيق

امروزه لزوم توجه به اسناد مکتوب با تنوع اشکال و کاربردهایش و بهره برداری از آنها به عنوان دلیل و مدرک در اعمال و وقایع حقوقی، چه در عرصه‌ی حقوق داخلی و چه بین‌المللی، چه حقوق خصوصی و چه عمومی، با توسعه روز افزون علوم و فناوری مربوط به تنظیم اسناد و تحولات و تطورات ایجاد شده در ثبت و ضبط رخدادهای مورد نیاز مردم، اهمیت بسزایی یافته است. همچنین با تغییر نگرش‌هایی که در عامه مردم و فقیهان پدیدار گشته، رویکرد فقه سنتی در باب اسناد، مورد چالش‌های جدی قرار گرفته است از این رو بازنگری در ادله‌ی اثبات دعوی و وسایل اعلام اراده و تقویت اسناد مکتوب به عنوان دلیلی که از آسیب کمتری برخوردار است ضروری می‌نماید.

و از دیگر سو، پدیدار شدن گونه‌ها و مصداق‌های دیگری از اسناد در فضای مجازی و الکترونیکی، اهمیت پرداختن به این مسأله را بیشتر آشکار می‌سازد.

پرسش‌های اساسی تحقيق

- ۱ - سند چیست و چه مصادیقی را در بر می‌گیرد؟
- ۲ - جایگاه سند و نوشته در حقوق موضوعه چگونه ارزیابی می‌شود؟
- ۳ - میزان و دامنه‌ی حجیت و قابلیت اثباتی سند در فقه، به چه میزان است؟
- ۴ - دیدگاه دیگر مذاهب در خصوص سند و نوشته چیست؟

فرضیه‌های تحقيق

- ۱ - بحث از سند باید در دو قلمروی ثبوتی و اثباتی مورد واکاوی قرار گیرد.
- ۲ - منظور از نوشته، مطلق خط یا علامتی است که در روی صفحه نمایان می‌شود اعم از آنکه خط نقش بسته از خطوط متداول یا غیر متداول باشد و صفحه‌ای که بر آن نقش بسته نیز اعم از این که کاغذ یا غیر کاغذ باشد؛ همچنین فرقی نمی‌کند که بر صفحه، حک شده باشد یا آن که به وسیله‌ی ابزاری، برجستگی بر صفحه‌ی ایجاد کرده باشد.

۳ - در گذشته، انشا در عقود با الفاظ بوده نه با کتابت، ولی گاهی برای اینکه نتیجه ی عقود محفوظ بماند و طرفین آن را انکار نکنند و جزئیات فراموش نشود بعد از انشای لفظی، آن را می‌نوشتند که نوشتن به عنوان انشا نبوده بلکه به عنوان حفظ نتیجه ی عقد لفظی بوده است.

۴ - سند یک مفهوم توقیفی نیست و تعیین مواردی از سوی شارع برای آن، حصر کننده نیست بلکه از باب غلبه یا توجه به عرف زمان صدور بوده است.

۵ - مفهوم سند، ایستا و ثابت نیست بلکه بر حسب گذر زمان و اختلاف جوامع، دچار دگرگونی می‌گردد.

۶ - به جز عقود تشریفاتی که سند با جنبه ی ثبوتی تجلی می‌یابد در همه ی موارد، سند دارای بعد اثباتی است و در مراحل اجرایی و جنبه‌های شکلی مانند آیین دادرسی و دعاوی مدنی و کیفری کاربرد دارد .

۷ - بنابر مسلک طریقت در باب ادله ی اثبات، می‌توان هر چیزی را که در زمان ما موصوف به وصف دلالت می‌شود، حجت دانست.

پیشینه تحقیق

مباحث مربوط به سند و نوشته در کتاب‌های کلاسیک فقهی عمدتاً در مقام اثبات دعاوی و در راستای حل منازعات افراد به کار رفته است. فقیهان معمولاً در کتاب‌های معاملات و عقود وقتی به انجام سخن می‌رسند پس از طرح برخی از دعاوی محتمل، راه‌های برون رفت از آن را متذکر می‌گردند.

اما بحث از سند در کتاب‌های حقوقی یکی در مباحث مربوط به شرایط قراردادها و دیگر در مباحث آیین دادرسی مورد پردازش قرار گرفته است. چنانکه می‌توان به اثبات و دلیل اثبات کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها کاتوزیان، حقوق مدنی امانی، ادله اثبات دعوی صدر زاده افشار و غیره... اشاره کرد. البته اخیراً تک‌نگاری‌هایی در این زمینه در قالب مقاله و پایان نامه انتشار یافته است که بیشتر به تفکیک اسناد رسمی از عادی و مقوله جعل در اسناد پرداخته‌اند. که از آن جمله است، پایان نامه اسناد کتبی غلامعلی نوجامه، طریقت یا موضوعیت ادله ی اثبات

در ایران و مصر (دانشگاه امام صادق) مقاله تعرض سند از محسن صفری و طرح در دست اجرا توسط محمد جواد ارسطا با عنوان بررسی فقهی حجیت اسناد کتبی

روش تحقیق

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از ابزار گردآوری اطلاعات به شیوه‌ی کتابخانه‌ای ابتدا تلاش می‌کند تا اطلاعات لازم در زمینه‌ی بحث را از کتب پیشینیان و پسینیان اعم از منابع فقهی، حدیثی، تفسیری، لغوی و نیز منابع حقوقی، رویه قضایی و ... گرد آوری کند و سپس ضمن اشاره به دیدگاه‌های فقه سنتی به مقوله‌ی سند، با بهره‌گیری از روش‌های پذیرفته شده‌ی علمی، به نقد و بررسی آرای آنان پردازد و با طرح نقطه‌نظرات دانشیان حقوق، به جمع‌بندی دست یازد.

فصل اول:

کلیات

واژگان شناسی ✓

عناصر سند در حقوق ✓

پیشینه تحقیق ✓

فصل اول : کلیات

مبحث اول : واژگان شناسی

گفتار اول: سند در لغت

در بررسی دیدگاه های اهل لغت، تعریف های سند و سایر مواردی که در بحث موضوعیت دارد آورده می شود. سند در لغت عبارت است از آنچه که می توان بدان اعتماد کرد و آن را مدرک قرار داد.^۱

صاحب *المصباح المنیر* درباره ی تعریف سند می نویسد:

«سند به معنای تکیه دادن به دیوار یا غیر آن است ... و آنچه را که بدان تکیه می شود مسند گویند».^۲

در کتاب *العین* آمده است: « در منطقه مرتفع از زمین جلوی کوه یا صحرا را سند گویند و هر آن شیء را که بر آن تکیه می کند مُسند نام نهند».^۳

لغت نامه دهخدا نیز در ذیل واژه ی سند آورده است:

«سند: آنچه بدان اعتماد کنند، مستند، حجت، نوشته، تمسک، دست آویز، خط مکتوب که دائن به مدیون می دهد و حاکی از دین خود یا امری مانند آن باشد، اسناد نوشته ای وام یا طلبی را معین کند».^۴

با توجه به اینکه در قرآن، احادیث و به تبع آن در متون فقهی از سند بیشتر به عنوان کتاب یاد شده است، از این رو به بررسی لغوی کتاب می پردازیم.

---

1. شرتونی، سعید، *اقرب الموارد فی فصیح العربیه و الشوارد*، ج ۲، ص ۷۲۷: السند: سند الیه ای اعتماد

الیه.

2. فیومی، احمد بن محمد علی، *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*، ج ۱، ص ۳۹۵: السند:

ما استندت الیه من حائط و غیره ... و ما یستند الیه مسند؛ در فراز ۲۹ دعای جوشن کبیر از خداوند به عنوان سند یاد شده است که تکیه گاه همه است «یا سند من لا سند له».

3. خلیل بن احمد، *العین*، ص ۳۹۲.

4. دهخدا، علی اکبر، *لغت نامه دهخدا*، ص ۱۳۷۸۵.

کتاب بیشتر به عنوان مجموعه نوشته‌ای است که گردآوری شده است چنانکه ابن منظور در مورد واژه‌ی کتاب می‌نویسد: «کتاب اسم چیزی است که به صورت گردآوری شده و نوشته شده باشد، کلمه‌ی کتاب مصدر است و کتابت در مورد کسی گفته می‌شود که صنعت نویسندگی را داشته باشد همچون خیاطت»^۱.

بعضی افراد از جمله شرتونی علاوه بر این آنچه را که نازل شده نیز کتاب اطلاق کرده‌اند.^۲

راغب اصفهانی کتاب را در اصل بر روی هم قرار دادن چرمی و پوستی به دیگری با دوختن و مانند آن می‌داند و می‌نویسد در عرف عام به هم پیوستن حروف و کلمات به یکدیگر را کتاب گویند، اصل در کتاب گویند، اصل در کتاب نظم دادن به حروف با نوشتن است ولی گاهی به نحو مجاز در مورد تلفظ هم به کار رفته است در آنجا که حضرت عیسی (ع) در گهواره می‌گوید: (إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ)^۳ راغب پس از احصای معانی مجازی و استعاره‌ای کتاب، کتاب را هم به معنای مصدری (نوشتن) و هم به معنای صحیفه و آنچه در آن می‌نویسند، استعمال می‌کند.

بر آیند قول اهل لغت را می‌توان این دانست که سند به هر آن چیزی گفته می‌شود که می‌توان بدان اعتماد کرد و از آن به عنوان پشتوانه‌ای قابل اعتماد و دستاویزی سترگ، بهره جست.^۴

---

1. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، ج ۹، ص ۶۹۹ «الکتاب اسم لما کتب مجموعاً و الکتاب مصدر و الکتابه لمن تکتون له صناعه مثل الخياطه».

2. شرتونی، سعید، *اقرب الموارد فی فصیح العربیة و الشوارد*، ج ۲، ص ۱۶۵: «... و یطلق الکتاب علی النزل و علی ما یکتبه الشخص و یرسله...»

3. مریم / ۳۰.

4. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، ص ۷۲۳.

گفتار دوم : سند در اصطلاح حقوق

نوشته‌ای که به منظور تحقق بخشیدن و اثبات واقعه‌ی حقوقی تنظیم می‌شود، در اصطلاح حقوقی «سند» نامیده می‌شود. در این زمینه ماده ۱۲۵۸ ق.م. یکی از ادله اثبات دعوی را اسناد کتبی دانسته است. ماده مذکور می‌گوید: «دلایل اثبات دعوی از قرار ذیل است: ۱- اقرار ۲- اسناد کتبی ۳- شهادت ۴- امارات ۵- قسم».

برخی از دانشوران حقوق، تعبیر «سند کتبی» را حشو قبیح و قید «کتبی» را زائد و بی‌مورد دانسته‌اند.^۱ چرا که کتبی بودن سند را صفت ذاتی و لاینفک آن می‌دانند و استعمال قید کتبی را برای دلیل بر طریق صواب دیده‌اند، از این رو پیشنهاد داده‌اند به جای واژه سند کتبی، دلیل کتبی به کار رود. اینان دامنه‌ی گسترده‌ی «دلیل کتبی» را وسیع‌تر از «سند کتبی» ارزیابی می‌کنند، صدرزاده افشار در این زمینه می‌نویسد: «دلیل کتبی بر خلاف معنای ظاهری آن ممکن است به وسیله‌ی علائم الفبایی نوشته نشده باشد، مانند نقشه‌های ثبتی که در تنظیم آنها الفبایی به کار نمی‌رود، ولی گاهی اعتبار آنها بیشتر از اعتبار نوشته است. (نقشه‌های ثبت املاک، مدارک مساحی و اندازه‌گیری زمین، ارزیابی نقشه محل در مورد تصادفات و غیره) یا سنگ‌ها و میله‌های تحدید حدود املاک، علائم تفکیک حدود و غیره...»^۲

اما با توجه به اینکه برای واژه سند، در مرحله‌ی اثبات می‌توان دو معنا را متصور بود، یکی عام و دیگر خاص، معنای عام عبارت از هر تکیه گاه و راهنمای مورد اعتمادی است که بتواند اعتماد دیگران را به درستی ادعا جلب کند. حقوقدان دیگری در مورد این معنا می‌گوید: «... و به این مفهوم می‌تواند به صورت نوشته یا گفته یا حتی پیکره‌ای سنگی، شیء سفالی، سکه‌ای فلزی، لباسی

---

1. شایگان، سید علی، حقوق مدنی ایران، ص ۱۰۶ «وصف سند کتبی در ماده ۱۲۵۸ حشو قبیح است و

صفت کتبی و یا غیر کتبی راجع به دلیل می‌تواند باشد نه سند...»

2 صدرزاده افشار، سید محسن، ادله اثبات دعوی در حقوق ایران، صص ۵۶-۵۵.

یا ... باشد».^۱ یا چنانکه گفته می‌شود فلان خبر یا حدیث دارای سند معتبر است و مقصود این است که شخصیت‌های معتبر و مورد اعتمادی آن را نقل کرده‌اند.

اما معنای خاص سند در ماده ۱۲۸۴ ق.م که بیانگر تعریف سند است نمود یافته است. این ماده بیان می‌کند: «سند عبارت است از هر نوشته که در مقام دعوا یا دفاع قابل استناد باشد». پس سند در این معنای خاص، نوشته‌ای است که در مقام اثبات دعوا یا دفاع از آن، بتواند راه وصول به واقعیت باشد، در این معنا دیگر سند، مرادف با دلیل و مدرک نیست چنانکه کاتوزیان بیان می‌کند این مفهوم سند چهره‌ی خاصی از آن مفهوم عام است که به صورت نوشته و مکتوب در آمده است.^۲ از این رو بند ۲ ماده ۱۲۵۶ ق.م که «اسناد کتبی» را در زمره‌ی ادله اثبات دعوی آورده است ناظر به همین مورد خاص است که با قید «کتبی» از مفهوم عام سند یا دلیل جدا شده است. پس نباید قید کتبی را در این ترکیب حشو قبیح یا بی مورد دانست. کاتوزیان علت تکرار واژه‌ی «سند کتبی» را در قوانین بیمه، ماده ۲ مصوب ۱۳۱۶ در لزوم تنظیم بیمه نامه و ماده ۱۳۵ قانون دریایی مصوب ۱۳۴۳ همین مسأله می‌داند.^۳

متن ماده ۱۲۸۴ ق.م که تعریف سند را به دست می‌دهد تا اندازه‌ای مبهم است و نیاز به توضیح دارد مقصود از نوشته خط یا علامتی است که روی کاغذ یا چیز دیگری رسم شده و حاکی از بیان مطلبی باشد نوشته باید در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد یعنی اولاً از سوی یکی از اصحاب دعوی صادر بشود که از یکی از دو طرف دعوی در قبال طرف مقابل ضمانت کرده، ثانیاً نسبت به اصحاب دعوی الزام آور باشد یعنی به موجب آن تعهدی به نفع طرف مقابل باشد و گرنه نمی‌توان هر نوشته‌ای را که از سوی اشخاص ثالث صادر شود، سند تلقی کرد. با این وجود تعریف سند در ماده ۱۲۸۴ ق.م آن چنان جامع است که می‌تواند شامل

---

1. شمس، عبدالله، *ادله اثبات دعوا (حقوق ماهوی و شکلی)*، ص ۸۰.

2. کاتوزیان، ناصر، *اثبات و دلیل اثبات*، ص ۲۷۵.

3. همان، ص ۲۷۶.